

Počátky teoretické sociologie v českých zemích. Text věnovaný památce prof. M. Petruska¹

Dušan Janák²

Slezská univerzita v Opavě, Opava, Česká republika

Origins of Sociological Theory in the Czech Lands. A Text Devoted to the Memory of Prof. M. Petruska. The text discusses the following questions about the origins of sociological theory in the Czech Lands: When was it established? Who, where and how participated in the process of its development? Czech sociological theory is divided into general sociological theory, metatheory, concrete sociological theory and sociological journalism. The most important for current development in sociological theory is the general sociological theory which receives most attention. Czech sociological functionalism is compared with general functionalism (especially with T. Parsons' theory). Classical sociological theory is considered in relation to contemporary developments in Czech sociology. With regard to the elaboration of general sociological theory, Brno played a more important part than Prague and the 1930s are identified as the period of its full constitution. I. A. Bláha, J. L. Fischer and E. Chalupný were the main figures in the field. The tension between positivism and anti-positivism is a characteristic feature of the Czech classical sociological theory, together with its ethical dimension which is a common feature of Czech thought in general.

Sociológia 2013, Vol. 45 (No. 4: 339-364)

Key words: *sociological theory; Czech sociology; classical sociology; sociological functionalism; positivism; I. A. Bláha; J. L. Fischer; E. Chalupný*

Úvod

Miloslav Petruska v jednom ze svých posledních textů psal o návratu sociologické teorie do Čech (Petruska 2011). Implicitně to znamená, že zde sociologická teorie (již někdy) byla a (někam) odešla. Předkládaný text by chtěl zodpovědět především tyto otázky: Kdy se sociologická teorie v českých zemích konstituovala? Kdo ji rozvíjel a jak? Kde se nacházela, resp. na kterých pracovištích byla kultivovaná? Kam „odešla“ a proč?

Začneme zdánlivě „sebevražednou“ otázkou, co to sociologická teorie je, a nabídneme s využitím relevantních metateoretických přístupů její smysluplnou konceptualizaci odpovídající předmětu a cílům našeho zkoumání. Naše konceptualizace ústí v návrh typologie čtyř základních ideálních typů klasické sociologické teorie³ v českých zemích: obecná sociologická teorie, metateorie

¹ Článek je výstupem z grantu GA ČR *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938 – 1948* (č. 13-10279S). Autor za tuto podporu děkuje.

² Korespondence: PhDr. Dušan Janák, Ph.D., Fakulta veřejných politik SU, Ústav středoevropských studií, Hradecká 17, 746 01 Opava, Česká republika, E-mail: stoupax@centrum.cz. Autor děkuje za připomínky v recenzním posudku, které vedly ke zkvalitnění výsledného textu.

³ Adjektivum „klasický“ používáme především ve smyslu prostého odkazu k prvnímu, zakladatelskému období české sociologie. Druhá konotace pojmu klasický spočívá v retrospektivním uznání významu. Klasikem se živý autor stává zpětně tím, že se k jeho myšlením a výzkumům vztahují následovníci a tím utvářejí jeho relevanci jako klasika. Tato souvislost je

jako „logika věd“, sociologický žurnalismus, konkrétní sociologická teorie. Za potenciálně nejdůležitější pro rozvoj soudobého sociologického poznání považujeme obecnou sociologickou teorii, a proto jí věnujeme samostatnou pozornost ve třetí a nejrozsáhlejší části studie. Jejími hlavními exponenty byli v první generaci českých sociologů funkcionalisté Inocenc Arnošt Bláha a Josef Ludvík Fischer. Vedle nich se o rozvoj tohoto typu teoretizování zasloužil originální myslitel a „solitér české sociologie“ (Zumr 1999, Nešpor 2011) Emanuel Chalupný. Jejich koncepce vzájemně porovnáme a vztáhneme i k sociologii světové (v případě funkcionalismu zejména k teorii Talcotta Parsonse) a v menší míře i soudobé české sociologii. Čtvrtá část studie se věnuje představení zbylých tří typů klasické české sociologické teorie, které jsou z hlediska soudobého rozvoje sociologické teorie méně významné. V závěrečné (páté) části studie shrneme odpovědi na výše uvedené otázky a zhodnotíme charakter, místo a potenciál klasické české sociologické teorie.

Obsah a orientace sociologické teorie v kontextu české sociologie

Pokusme se vymezit, co je to sociologická teorie a určit její obsah v klasické české sociologii. Jeden z největších českých znalců sociologické teorie i české sociologie M. Petrusek ve zmiňované studii dokonce odmítá definovat to, co sociologická teorie je a co už do sociologické teorie počítat nelze. Petrusek si vystačil bez explicitní definice, resp. se subjektivním expertním citem pro to, co je a co není sociologická teorie. Pokud bychom jeho text chtěli využít jako etalon pro ostentativní definici (tj. definici, která definuje obecné výčtem konkrétních příkladů), nalezneme přibližně tyto případy: Didaktická i specializovaná pojednání o sociologické teorii překračující deskripci; historická sociologie přecházející od zájmu o klasiky k zájmu o historické procesy a zpět; grounded theory; kritická sociologie spjatá s (neo)marxismem; sociologicko-filosofický esej; obecné metodologické úvahy; „intencionální teorie“, tj. teorie něčeho konkrétního, často spojená s empirickými výzkumy.

Odlišný přístup reprezentuje Jiří Šubrt, který základní otázku po tom, co sociologická teorie je, neodmítá. Přináší relativně rozsáhlý přehled různých koncepčních přístupů k vymezení sociologické teorie a její typologizaci. (Šubrt 2011: 5-14) Sám ji vymezuje především k sociologické esejistice a empirickému výzkumu (Šubrt 2011: 3).

V našem vymezení klasické české sociologie využijeme čtyři pojmové distinkce. V první řadě vymezení teorie v protikladu k empirii, což je v souladu s převládajícím pojetím. Jsme si přitom vědomi neostrosti přechodu mezi teorií a empirií, na který důkladně upozornil např. další ze známých teoretiků Jeffrey

v našem výkladu spíše upozaděna, i když pochopitelně není vyloučena, protože pojednávání myslitelé fungují v českém diskurzu přesně tímto způsobem.

Alexander (1987) sledující a) post-positivistickou argumentaci o myšlenkovém (teoretickém) pozadí každého konceptu fakticity a b) kritiku obrazové teorie jazyka. Rozdíl dvou protilehlých pólů kontinua mezi teorií a empirií však nemizí. Pokusíme-li se seřadit sociologickou teorii podle míry její „vzdálenosti“ od empirického materiálu, získáme rozdíl obecná sociologická teorie a konkrétní sociologická teorie (či Petruskovými slovy „intencionální“). Pragmatickým kritériem jejich rozdělení může být vlastnost obecné teorie, že se z ní nedozvíme prakticky nic o „reálném“ sociálním životě. Číst Comta nebo Parsonse s cílem dozvědět se něco podstatného o životě společnosti jejich doby je bláhové. S trochou nadsázky řečeno, obecná sociologická teorie je teorií společnosti na takovém stupni abstrakce, na kterém není pro „živé lidi“ místo. Druhou důležitou distinkcí je (opět pouze relativní) rozdíl mezi sociologickou teorií a teorií sociologie, která obsahuje také epistemologické úvahy a obecnou metodologii. Samostatnou pozornost této distinkci v sociologické teorii věnoval Miloš Havelka v textu „O potřebnosti teorie v soudobé české sociologii“ (Havelka 2010: 85-95), ale je patrná i v Petruskově ostentativní typologii nebo v systematických typologiích převzatých dalšími českými teoretiky resp. metateoretiky (např. Šubrtem a Balonem 2010: 17). Jde na jedné straně o rozvoj teorie jako „metaoborové reflexe“ a na straně druhé o „teorii předmětů“ („intencionální teorie“ u Petruska), přičemž mezi oběma typy teoretizování jsou nejen distinkce, ale i četná propojení. Tento typ sociologické teorie klasické éry představovaly především úvahy o systematizaci věd a spory o definici sociálních jevů.

Při zkoumání klasické sociologie se vynořuje ještě jedna relativně samostatná oblast teorie, která je vzdálená obecné sociologické teorii, ale má relativně blízko ke konkrétní sociologické teorii. V aplikaci na českou sociologii ji nazýváme sociologickým žurnalismem. Pro konceptualizaci tohoto typu sociologického myšlení jsou důležité poznatky a argumentace Wolfa Lepeniese (1988) ukazující vazby mezi klasickou sociologií a literaturou. Lepenies argumentuje, že od filiace mezi sociologií a literaturou vede přímá linie ke kvalitativní metodologii a od sporu mezi sociologií a literaturou se táhne spor těchto dvou metodologických paradigmat. Tato vazba je v případě české sociologie patrná v oceňování literatury jako zdroji i formě poznání. Nejmasivnější je asi u Masaryka (*Rusko a Evropa*), ale recenze beletrie byla četná na stránkách *Sociologické revue*, známé jsou úzké personální vazby Chalupného s literáty Klímou, Březinou či Bílkem (Zumr 1999, Pavlincová 1999, Klímková 1999). Na oblast sociologického žurnalismu narazíme při snaze metodicky odlišit sociologii od ne-sociologie, se kterou by se měla každá metareflexe (dějiny oboru nevyjímaje) vyrovnat. Pro vytyčení této hranice můžeme buď zkonstruovat apriorní model, podle kterého budeme odlišovat sociologii od ne-sociologie (to použil např. Hirner 1970) bez ohledu na to kdo, kde a kdy

poznání tvořil. Nebo za sociologii prohlásíme to, co se za sociologii považovalo a považuje, což je např. přístup R. Klobuckého (2006). Také náš přístup přihlíží k tomuto subjektivnímu vymezení, tj. zohledňuje autory, kteří se sami hlásili k sociologii nebo byli v rámci dobové sociologie recipováni jako sociologicky relevantní nebo působili na sociologických pracovištích či publikovali v sociologických časopisech. Dospíváme tak spíše k širšímu pojetí sociologické teorie, které je v souladu s celosvětově asi nejvydávanějším textem o sociologické teorii, arciže pro jeho didaktické využití (Ritzer [8. vydání] 2011), odmítajícím explicitně „scientistické“ vymezení. Vyhneme se tak riziku přehlédnutí podstatných rysů klasické sociologie, plynoucího z intuitivní snahy poměřovat přístupy staré téměř sto let standardy soudobého sociologického výzkumu, kulminující v pochybnosti, zda to tehdy byla vůbec sociologie.

Aplikujeme-li uvedenou typologii sociologické teorie na představitele klasické české sociologie, dostaneme následující obrázek.

Tabulka č. 1: **Typologie klasické české sociologické teorie**

<i>abstrakce</i>		<i>orientace mimo obor</i>	<i>orientace dovnitř oboru</i>
1. Metateorie oboru	2. Obecná sociologická teorie		
1. generace: Masaryk, Král, Chalupný 2. generace: Ullrich	1. generace: Bláha, Fischer, Chalupný 2. generace: Obrdlíková		
3. Sociologický žurnalismus	4. Konkrétní sociologická teorie		
1. generace: Masaryk, Chalupný, Bláha, Beneš 2. generace: Čep	1. generace: Bláha, Fischer, Foustka, Beneš 2. generace: Mertl	<i>konkrétnost</i>	

zdroj: autor

Do přehledu jsme zařadili všechny profesory sociologie první generace, tj. Masarykovy žáky (a samotného Masaryka) a nejvýznamnější představitele daného typu sociologické teorie ze sociologů druhé generace (žáci Masarykových žáků). Protože jde o tvorbu typů, autory jsme se snažili zařadit podle jejich převládajícího nebo charakteristického typu teoretické práce, i když u většiny z nich můžeme nalézt texty nebo pasáže, které by přináležely k dalším typům, než u kterých jsou uvedeni. To platí především pro sociologický žurnalismus, kterému holdovali v určité míře téměř všichni.

Kromě uvedené typologie je třeba zmínit ještě jeden důležitý rys české sociologické teorie, resp. klasické české sociologie jako celku. Je jím praktická orientace disciplíny, její teorii nevyjímaje. Pro celé české filosofické myšlení je charakteristická určitá praktičnost a etičnost (Zouhar – Pavlincová – Gabriel 2005: 186-190). Dominantní filosofickou disciplínou zde byla sociální filosofie

přecházející na přelomu 19. a 20. století do sociologie. Tento charakter je patrný minimálně od dob ještě německy píšícího Bernarda Bolzana, geniálního matematika a logika, který však kladl větší důraz na sociální filosofii a etiku a je prvním autentickým českým utopickým socialistou. Symptomatický je Masaryk a jeho „realismus“ jako filosofický, sociologický i politický program. Normativní a praktickou orientaci české sociologie konstatoval už její dobový metateoretik J. Král (1937), zdůrazňovali ji sociologové druhé generace (Machotka a Ullrich 1928) a je opakovaně konstatována v soudobých pojednáních o české sociologii před nástupem marxismu (nejobsáhleji v Nešpor 2011). Spor o normativitu tvořil jádro nejdůležitějšího deklarativního rozporu v meziválečné české sociologii (viz např. Janák 2013). Česká sociologická teorie se s touto praktickou hodnotovou dimenzí vyrovnávala po svém ve všech uvedených oblastech: V metareflexi zkoumáním rozdílu teoretických a praktických věd a metodologickými revizemi pozitivismu; v obecné sociologické teorii řešením problému tvorby společenských hodnot a norem a otázkou tvorby společenského konsensu; sociologický žurnalismus byl motivovaný otázkami tvorby sociální politiky a jeho zvláštní kapitolu tvoří sociologický moralismus, ve kterém vynikali především Masaryk a Bláha; pro konkrétní sociologickou teorii byla důležitou otázkou sociologie politiky a praktická motivace výběru témat jako např. krize demokracie, politické stranictví, byrokracie, inteligence, slabí v lidské společnosti, abychom sumarizovali hlavní témata spisů sociologů čtvrtého kvadrátu. Protože se jedná o problém důležitý i pro soudobou sociologii,⁴ budeme této dimenzi věnovat adekvátní pozornost.

Obecná sociologická teorie

Podobně jako v případě epistemologie, kterou v určité podobě rozvíjí každý vědec, také „nějakou“ obecnou sociologickou teorii každý sociolog nějakým způsobem zastává. Jenom někteří ji však systematicky rozvíjejí. Mezi sociology první generace obecnou sociologickou teorii v českých zemích rozvíjeli především I. A. Bláha, J. L. Fischer a E. Chalupný. Bláha a Fischer jsou zároveň představiteli sociologického funkcionalismu.

V následující analýze omezíme popis jednotlivých koncepcí na nezbytné minimum.⁵ Namísto toho těžiště bude v hlubší analýze a srovnání klíčových

⁴ O aktuálnosti svědčí např. Alexanderova argumentace o „normativním obratu“ v sociologické teorii (Alexander – Seidman 2008), nedávná celosvětová debata o „veřejné sociologii“ rozpoutaná předsedou Americké sociologické asociace M. Burawoyem (k diskzi v našich podmínkách např. Kusá 2006, Balon 2007: 14-19, Janák 2009: 150 an.), filiace módního akademického oboru gender studies s feministickým sociálním hnutím rozvíjející normativní epistemologii (epistemologie stanoviska a sebereflexivní metodologie), a aktuálně i obnova české debaty o společenské roli intelektuálů (sborník P. Hlaváčka (2012) a debata ke knize na konferenci v Praze a „habermasovské“ konferenci Bratislavě v říjnu a listopadu 2012).

⁵ K tomu slouží vydané či připravované publikace z dějin české sociologie. Zejména Nešporova kniha (2011) a *Slovník českých sociologů*, (v tisku), s obsáhlými hesly k jednotlivým postavám a připravované dějiny české sociologie. V obou publikacích jsou koncepce uvedených postav již zpracované v rukopise. Ke koncepci J. L. Fischera viz zejména práce L.

pojmu a konceptů jednotlivých teorií. Nejprve načrtneme základní schéma Bláhovy a Fischerovy obecné sociologické teorie. Následně podrobíme zkoumání jejich klíčový pojem funkce a porovnáme jej navzájem a následně s pojmem funkce u Parsonse. Zjištění nutných teleologických konotací pojmu funkce posune naši pozornost k hodnotícímu použití tohoto pojmu a k problematice hodnot ve funkcionalistických koncepcích. Filiace i rozdíly v řešení této problematiky si vynucují věnovat pozornost antipozitivistickému charakteru českých koncepcí, i meziválečné koncepce Parsonsovy a ústupu této intence v jeho poválečném vývoji. Napětí mezi pozitivistickým a antipozitivistickým přístupem je vlastní i myšlení E. Chalupného. Chalupného koncepce obsahuje zřetelné filiace se strukturálním funkcionalismem v explicitně organistických metaforách a s Parsonsem v „posedlosti systematizací“ sociologické teorie. Vedle toho však Chalupného teorie obsahuje zajímavý koncept objektivace, který originálním způsobem anticipuje teorii sociální konstrukce reality, jež byla (a stále asi je) nejatraktivnější alternativou funkcionalismu a konfliktualismu od druhé poloviny 20. století. Zároveň v sobě tato koncepce nese důležitý motiv překonání subjekt-objektové duality sociálních jevů způsobem, který je blízký nejen zmiňovanému sociálnímu konstruktivismu, ale také nejaktuálnějším snahám na poli soudobé české obecné sociologické teorie, jež reprezentuje (zatím spíše v náčrtku) koncepce Jiřího Šubrt. Touto aktualizací bude analýza české obecné sociologické teorie klasického období zakončena.

Výklad můžeme začít od služebně nejstaršího sociologa Bláhy.⁶ V Bláhově pojetí funkcí se silně odráží vliv Emila Durkheima i biologických analogií. Ve školním roce 1908/1909 absolvoval roční studijní dovolenou v Paříži, kde navštěvoval Durkheimovy přednášky a výsledkem pobytu se stal habilitační spis *Město. Studie sociologická*. V něm poprvé explicitně mluví o funkcích sociálních jevů a pojem funkce se také prvně stává jeho explanačním nástrojem. Příčiny vzniku, struktura, funkce jsou tři základní otázky, na které je třeba se v sociologickém zkoumání zaměřit. V podstatě stejné metodologické požadavky vysvětlení společenského jevu na základě odděleného vysvětlení jeho příčin a funkcí nalezneme rozebrány v Durkheimových *Pravidlech sociologické metody*⁷ (Durkheim 1926: 122-156).

Valenty a J. V. Musila (Valenta 1990, 1994, 2001; Musil 2001). K Bláhovi asi nejkomplexněji Janák 2009, Chalupný viz sborník (Zumr (ed.) 1999) a monografie (Pecka 2007).

⁶ Bláha se narodil roku 1879 a ve stejném roce se narodil také Chalupný. Fischer se narodil 1894 a Parsons 1902. Mezi Bláhou a Parsonsem byl tedy více než dvacetiletý věkový rozdíl. Vzhledem k nejrůznějším osobním, politickým a sociálním okolnostem se začal Bláha věnovat akademické sociologii až ve 20. letech 20. století. Vzhledem k tomu, že svoji obecnou sociologickou teorii budoval v návaznosti na své konkrétní „empirické“ výzkumy, dospěl k její formulaci „až“ ve 30. letech. Tedy přibližně ve stejné době, kdy píše své nejdůležitější teoretické práce Fischer a Parsons publikuje klíčové texty svého prvního období spojené s tzv. obecnou teorií jednání. Posun u Parsonse více k teorii systémů nastává v 50. letech. Na základě výtek ze statické rozpracovává koncepty sociální dynamiky nejvíce ve svém třetím období v letech 60. Tato časová souslednost meziválečné produkce pochopitelně zvyšuje relevanci komparace jako analýzu práce sociologických současníků.

⁷ V kapitole nesoucí příznačný název „Pravidla pro výklad společenských jevů“.

Durkheim již ve *Společenské dělbě práce* z roku 1893 pojímá funkci jako vztah shody mezi pohyby a potřebami organismu. Otázka po funkci dělby práce podle něj vyžaduje hledat, jaké potřebě odpovídá (Durkheim 2004: 49). Svou metodu použitou v „práci o práci“ Durkheim systematictěji rozvinul o dva roky později (1893) v *Pravidlech sociologické metody* (česky 1926). Durkheim si uvědomoval problematičnost finalistických vysvětlení, jež odmítal v rámci svého boje proti psychologismu, tj. proti vysvětlování společenských jevů účelovým rozhodnutím individuí – např. vznik společnosti smlouvou za účelem míru apod. V sociologii jako v biologii podle něj platí nezávislost orgánu na funkci, kterou vykonává. Orgán „může sloužit různým účelům, i když zůstává týž. Je to tím, že příčiny, které jej způsobují, jsou nezávislé na cílech, jimž on slouží.“ (Durkheim 1926: 124). Právě proto je podle něj nutno užívat spíše pojmu funkce a nikoli „účel“ nebo „cíl“, protože společenské jevy jako takové neexistují podle užitečnosti výsledků, které působí. Na druhou stranu sociální jevy jako celek musí být funkční, vzhledem k potřebám existence celku, protože jinak by spíše nebyly než byly⁸ a při sociologické analýze jevů je nezbytné ukázat jejich funkčnost (Durkheim 1926: 129).

Bláha přejal od Durkheima jak funkcionalismus, tak pojetí sociálního faktu. Obě koncepce však rozvíjel po svém. Asi nejdůležitějším rozdílem oproti Durkheimovy je Bláhovo zdůraznění subjektivní roviny sociálních procesů. Klíčové pojmové body jeho koncepce dynamiky sociálních funkcí lze shrnout do následujícího modelu. Sociální funkce jsou určité regulované sociální činnosti určované sociálními normami, jež vznikají objektivizací subjektivních hodnot a vytvářejí tlak na jednotlivce. K objektivizaci subjektivních hodnot dochází v tzv. sociální situaci, kdy ve vzájemném tlaku interakčních procesů, z obecné potřeby upravit mezilidské vztahy, dochází k pozměňování individuálních hodnot a vzniku objektivních sociálních hodnot. Protože hodnocení je především mimoracionální praktickou aktivitou, kterou nelze zcela přesně predikovat, a hodnoty jsou právě touto praktickou emoční a volní aktivitou vytvářeny a reprodukovány, může dojít k nepředvídatelné změně hodnot, tím i norem a sociálních funkcí. Je to možné díky individuálnímu prvku, který „znáhodňuje“ průběh sociální situace.

Bláhovu mladšímu kolegovi a habilitantovi J. L. Fischerovi byl pojem funkce klíčovou obecně ontologickou kategorií, kterou však zdaleka nejčastěji využil při analýze společnosti. Svoji pozornost věnoval především problematice hierarchie funkcí, hledáním kritérií jejich určení a stanovením těchto určení. Funkcionální vysvětlení je podle něj nejvhodnější k popisu „kvalitativního kosmu“, který by měl střídat mechanický svět „kvantitativního kosmu“

⁸ Ačkoli jev není podle Durkheima způsobován svou užitečností, „musí být zpravidla užitečný, aby se mohl udržeti. Neboť již to, že neslouží k ničemu, stačí, aby byl škodlivý, neboť v tom případě vyžaduje nákladu, aniž by co vynášel.“ (Durkheim 1926: 129).

ovládaného „duchem tíže“, kterým rozumí jednostranně kvantifikující pohled na skutečnost, stírající kvalitativní rozdíly ve jsoucnu, nepřevoditelné na jediné měřítko. Skutečnost adekvátněji znázorňuje hierarchicky uspořádaný „kvalitativní kosmos“ – tj. představa emergentních a autonomních vrstev jsoucna. Nelze mezi nimi hledat kauzální vztah a vykládat vyšší vrstvy nižšími ani naopak nižší vyššími – jejich vznik představuje pro Fischera neřešitelnou otázku (Fischer 1933b: 17). Kritériem hierarchie je stupeň svéprávnosti, provázený stoupající svobodou při současně rostoucí početnosti nových vazeb, takže vyšší vrstvy jsou sice svobodnější i diferencovanější, ale zároveň křehčí (Fischer 1933b: 21).

Při aplikaci svého modelu na společenskou realitu dochází k určení, že nejnížší funkce jsou funkce hospodářské (zaměřené na záchovu) a nejvyšší naopak funkce kulturně tvořivé (zaměřené na svobodný rozvoj). Tvorba kulturní vyrůstá z přírodní základny jako „kvalitativně vyšší sféra skutečnosti“ (Fischer 1933b: 26). Tvorba je emergentním modem lidské aktivity vyrůstajícím z předchůdného a hierarchicky nižšího záchovného modu. „Skladebnou společností“ nazývá Fischer ideální společenské uspořádání, které respektuje ontologickou hierarchii jsoucna i společenských funkcí. Svéprávnost a autonomie funkcí končí tam, kde začíná doména funkcí jiných. Pro funkce je optimální stupňování svéprávnosti a jejich autonomní rozvoj po mez odpovídající jejímu kvalitativnímu pořadí (Fischer 1933b: 47). Každá vykonávaná funkce má v ontologickém pořadí své místo a nesmí se plést do kompetencí jiných funkcí.

Na rozdíl od Fischerova hierarchického modelu společnosti dospívá Bláha v obecné sociologické teorii k formulaci federativního funkcionalismu, jehož je důraz na vzájemnost a rovnocennost jednotlivých funkcí. To jasně obsahem naznačil např. v roce 1937 v recenzi Mukařovského studie *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* tvrzením, že „společnost je nadfunkcionální vazba ... federovaných, nikoli tedy hierarchisovaných, společenských funkcí“ (Svoboda – Bláha 1937: 244) a v podobných intencích formuluje své stanovisko i ve svém sociologickém testamentu *Sociologie* (Bláha 1968: 1931).⁹

Podíváme-li se na použití pojmu funkce u obou autorů, zjistíme, že Bláhovo použití je povýtce sociologické. Sociální funkce jsou činnosti určované

⁹ Zajímavou otázkou je, nakolik v českém prostředí mohly být ideje Bláhy a Fischera ovlivněny tendencemi, které razil v jejich době Pražský lingvistický kroužek (PLK), ve kterém se už před válkou hovořilo o struktuře a funkcích v souvislosti s jazykovědnou analýzou. Jak dokládá Bláhova reflexe Mukařovského i Fischerův zájem filosofický, s největší pravděpodobností ideje PLK znali, ačkoli nelze určit jak podrobně. Také publikační aktivita ruského strukturalisty Petra Savického v pražském sociologickém časopise naznačuje propojenost PLK s ostatními sociálněvědnými badatelskými okruhy. S ruskými představiteli PLK (Jakobson, Savickij, Trubeckoj) spojuje české funkcionalisty určitá oscilace mezi realistickým a nominalistickým pojetím funkce (viz níže Fischerovo dělení funkcionálních určení a funkcionálních vztahů i kantovské argumenty Bláhovy). PLK využíval jednoznačně organistické metafory, pro které byla idea přirozených celků a přirozené totality nadřazená pojmu systému jako prvků ve vztazích, které se vynořují až s „úhlem pohledu“, jak je tomu u de Sussura. (Sériot 2002: 281 an.) Také pro Bláhu byla společnost živým celkem, na který nahlížel evoluční perspektivou, která nebyla Parsonsovy až tak blízká (alespoň z počátku). Na druhou stranu J. Macků, který se strukturalismu v souvislostech s Bláhou věnoval systematicky, vazby sociologů a lingvistů příliš netematizuje. (Macků 1968; 1970) Uvedené filiace však představují spíše téma na samostatnou studii přesahující rámec tohoto textu.

sociálními normami. U Fischera nalezneme daleko širší použití pojmu. Funkci vymezuje jednoduše jako vazbu částí vztahem, který je těmto částem nadřazený. Tuto vazbu odmítá nějak formalizovat (podobně jako Parsons). Rozlišuje „funkcionální určení“ jako reálný vztah v realitě a „funkcionální vztah“ jako myšlenkové postižení jakéhokoli vztahu pojmem funkce. Funkcionální vztah (jako myšlenková operace) je důležitý především pro Fischerovu epistemologii jako programová alternativa ke kvantifikující epistemologii hypostazující kauzální vztahy jako univerzální a redukující bytostnou komplexitu skutečnosti na lineární vztahy kvazi-mechanického stroje, byť sebekomplikovanějšího.

Parsonsovo použití je někde mezi oběma uvedenými pozicemi. S pojmem funkce sice pracuje ve své analýze také poměrně široce, ale hlavní konotací je vždy stabilizace celku. Funkce je zprvu pojednána nejčastěji jako důsledek činnosti, který je nezbytný k udržení stability sociálního systému. V pozdější fázi, kdy se těžiště Parsonsova zájmu přesunuje od teorie jednání k analýze systémů, je použití pojmu funkce nejvíce spojeno s kontextem funkcionálních imperativů systému (známý AGIL a jeho variace). Podle pojetí funkce a jejího zasazení do obecného ontologického modelu společnosti je možné Bláhovu konečnou formulaci označit za federativní funkcionalismus, protože zdůrazňuje ontologickou rovnocennost i proměnlivost jednotlivých funkcí. U Fischera je možno mluvit o funkcionalismu hierarchickém. Parsonsov funkcionálníismus (zejména v období *Sociálního systému*) bychom mohli vzhledem k oběma předchozím ozdobit přívlastkem statický, neboť uvažuje o funkcích coby procesech udržujících stabilitu společnosti, resp. později abstraktněji vymezených a diferencovaných systémů.

Pojem funkce v sociologii s sebou nutně nese teleologické konotace, což je jedna z klasických výtek adresovaných Parsonsovu funkcionalismu. Pregnantně tuto souvislost analyzoval Niklas Luhmann, jehož koncepci lze považovat za poslední obecnou a ucelenou verzi sociologického funkcionalismu, respektive systémově funkcionálního přístupu. Také z jeho textu vyplývá, že pojem funkce v sociologické analýze vždy obsahuje teleologické konotace, nese (v sociologii) vždy určitý problémový horizont, řešitelskou úlohu, kterou funkcionální vztah řeší. Nejzákladnější orientační bod funkcionální analýzy představuje „orientace na problém, který je na jedné straně imanentní jejímu předmětu, ale zároveň se do určité míry stává problémem díky analýze samotné“ (Luhmann 2006: 74). Proto vlastní teoretická práce, připravující půdu pro použití funkcionálních analýz podle Luhmanna spočívá v konstrukci problémů. Luhmann nabízí své pojmy: diference systém/prostředí, komplexita, sebereference a časové kombinace ireverzibility a reverzibility jako metodologicky použitelné artikulace „stavových problémů“ systému s cílem „odhalit lepší a hlavně komplexnější možnosti analýzy a srovnání“ (Luhmann 2006: 71). Luhmannova obrana funkcionální analýzy se opírá o její užitečnost.

Funkce není pro Luhmanna něčím, co je nutně „realiter“, ale je to užitečný nástroj poznání. Tuto interpretaci podporuje i následující Luhmannův argument: „Pokud se podaří funkcionální analýze přes velkou heterogenitu a různorodost jevů ukázat souvislosti, může to být považováno za indikátor pravdy, i když jsou souvislosti smysluplné jen pro pozorovatele.“ (Luhmann 2006: 75). Přitom ovšem Luhmann neodmítá ontologizaci funkce, neboť podle něj „mnohé mluví pro to, že funkcionální orientace je morfogenetický princip rozhodujícího významu a že řídí selekci úspěšných struktur v evolučním procesu.“ (Luhmann 2006: 340). Jde o to, že funkční vztah nahlíží jako „nejen-reálný“. Podobný přístup je patrný i u českých funkcionalistů. U Fischera je to patrné v uvedeném rozlišení funkcionálních vztahů a funkcionálních určení. L. Valenta ve stati „Pojmy funkce a struktura ve filozofii J. L. Fischera“ (Valenta 2001), poukázal na to, že Fischer svou funkcionální metodu zdůvodňoval jednak její užitečností jako „pracovní hypotézy“, ale zároveň ji také ontologizoval na základě předpokladu homologie poznání a světa s vědomím určité sociální podmíněnosti poznání – Fischerův pojem „evropský kulturní prototyp“ ve Valentově interpretaci odpovídá Foucaultovu pojmu „epistémé“. Také Bláha obhajuje teleologické vysvětlení jako skvělou heuristickou pomůcku: „Účelnost (...) neexistuje realiter, nýbrž jen jako subjektivní způsob výkladu objektivního dění. Není zákonem vnějšího dění, jest daleko spíše rozumovým zákonem ducha.“ Umožňuje přírodní dění lépe pochopit, přijmout, je „užitečným a vyhovujícím naší potřebě a touze po souhrnném, uzavřeném, jednotném poznání.“ (Bláha 1922: 49-50). Bláhovo řešení problémů teleologie však vychází především z kantovských inspirací, jak jsou předloženy v *Kritikách* a přístupně vyloženy v *Prolegomenách* – zvláště v kritice transcendentních idejí (srov. Kant 1992: 93-115, zejména § 50-56) a explicitně odkazuje na novokantovce. Stejně jako u Luhmanna, tak i u Fischera i Bláhy je „konstruovanost“ funkcionálního vysvětlení jen částečná, neboť konstrukce má oporu v realitě. Teleologičnosti, která je imanentní sociologickému funkcionalismu, jsme věnovali rozsáhlejší pozornost z jednoho důvodu, který je podstatný pro klasickou českou sociologii jako celek. Tím, že funkcionální vysvětlení vztahuje sociální jevy jako funkce k odpovídajícímu problémovému horizontu (a je jedno, jestli jsou to lidské potřeby u Malinowského a Durkheima, funkcionální imperativy systému u Parsonse nebo normy odpovídající sociálním hodnotám u Bláhy) nutně vnáší do sociologické analýzy hodnocení. Existují lepší a horší řešení problémů. I ta nejdeskriptivnější funkcionální analýza pak bude minimálně latentně obsahovat analýzu preskriptivní. Už R. K. Merton se pokoušel tento problém funkcionálního vysvětlování oslabit zavedením dichotomie pojmů „latentní“ a „manifestní funkce“ a cílem sociologické analýzy učinit prvně jmenované. Ovšem sám přiznává, že funkcionální analýza obsahuje určité pojetí „funkcionálních požadavků systému“, vztažení činností k „potřebám systému“

(Merton 1965: 52), takže ani analýza latentních funkcí principiální problém teleologičnosti funkcionálních vysvětlení definitivně neřeší. Mertonovo plodné zavedení komplementárního pojmu „dysfunkce“ jej naopak spíše zvýraznilo.

Hlubší analýza pojmu funkce a jeho použití v sociologické teorii odkryje ještě dva důležité momenty. Ačkoli je deskriptivní a preskriptivní dimenze pojmu vždy v jeho použití přítomna, nemusí tomu tak být ve stejné míře. Jsme schopni určit, jestli se jedná o více deskriptivní nebo více preskriptivní použití. Nicméně jde vždy o kontinuum mezi dvěma krajnostmi, nikoli o dvě diskrétní možnosti. Druhý moment spočívá v tom, že preskriptivní dimenze může zahrnovat různé odstíny preskripce, přičemž nejzákladnější strukturace leží v rozdílu mezi morálním a ne-morálním hodnocením, nejčastěji modelovaném pomocí diskurzu o potřebách. Potřeby mají konotace přírodní danosti (něčeho nutného), zatímco morální hodnoty konotace chtění či přání (něčeho nahodilého). Nicméně i zde platí poznatek neexistence ostré hranice. Tu dokladuje možnost nalézt množství příkladů bytostně „dvouhlavňových“ preskriptivních vět.¹⁰ Přitom nepovažujeme za principiálně nemožné nevyvinout logickou analýzu jazyka, která by tuto hranici přesněji stanovila (viz zajímavý pokus Svobody a Koláře [1997]).

Pro to, která strana z uvedených dichotomií (deskripce – preskripce, morální – ne-morální) převáží, je důležitý faktor intence a zájmu, které jsou imanentní každému vědění, a to jak na straně tvůrce teorie nebo jejího interpreta – uživatele.¹¹ Co se prvně uvedených týče, důležitou charakteristikou české sociologie jako celku před druhou světovou válkou byla explicitní snaha o hledání hodnotového základu pro sociální praxi. Tato tendence se projevila nakonec i u autorů, kteří deklarativně sociologickou angažovanost odmítali (např. Mertl, Machotka [podrobněji viz Janák 2012, 2013]). Bláha i Fischer angažovanou vědu nejen neodmítali, ale dokonce systematicky rozvíjeli. V centru Fischerova sociologického zájmu stála „krize demokracie“ a možná východiska z ní.¹² Bláhova sociologie je prostoupena moralismem a otázka hodnot a hodnocení se stala ústředním motivem novodobých rozsáhlejších interpretací jeho myšlenkového odkazu (Sedlák 1991, Janák 2009). Oproti tomu Parsonsovou intencí nebylo od počátku nic menšího než rekonstrukce sociologické teorie, vedená zájmem o vybudování myšlenkové platformy pro integraci v Americe roztržitého oboru (k tomu podrobně viz J. Balon [2011]).

¹⁰ Jedním z nich může být věta. „Současná vláda je dobrá.“ Jedná se o preskriptivní sdělení bez možnosti jasně rozlišit a oddělit jeho morální a ne-morální rovinu slova „dobrý“.

¹¹ Že je každá věda vedená určitým zájmem, ukázal přesvědčivě a rozsáhle J. Habermas (Habermas 1987).

¹² Fischer se účastnil i diskuzí tzv. Barrandovské skupiny, kterou organizoval V. M. Havel, otec pozdějšího československého a českého prezidenta V. Havla. Šlo o jakýsi prvorepublikový „think tank“, zabývající se možnými řešeními politické a hospodářské krize 30. let. Fischer byl podle B. Eliáše-Záčka (2001) hlavním ideologem skupiny.

Pro zachycení odlišných intencí je vhodné přihlídnout i ke „genetickému kódu“ jednotlivých teorií, tj. k tendenci, kterou nese intence teoretických předchůdců. Zatímco pro Parsonse byli klíčoví Weber, Durkheim, Pareto (případně ekonomie) a britská antropologie (zprostředkovaně Malinowski a Radcliffe-Brown) a později přírodní vědy a Freud, pro Bláhu i Fischera byl velmi důležitý Comte. Comtovská varianta raného pozitivismu byla dominantním myšlenkovým vlivem celého českého (sociálně filosofického) myšlení první poloviny 20. století. Novopozitivismus zde velký ohlas neměl, ačkoli mohl mít.¹³ Bláhu ovlivnil silně Durkheim a Masaryk (jejichž přednášky osobně navštěvoval) a argumentace W. Diltheye a novokantovců (Janák 2006). Pro Fischera byli důležití Kant, Schopenhauer, Bergson a spíše nepřímě Husserl a pragmatismus Jamesův. Bláha i Fischer tak ve svých dílech řešili mj. spor dvou velkých myšlenkových proudů 19. století – pozitivismu a filosofie života. Spor, který Parsonse téměř minul, resp. projevil se v jeho (předválečné) sociologii jinak.

Jednu základní intenci však sdíleli všichni, a tím byla otázka sociální stability založená na hodnotovém konsensu. Každá funkcionalistická sociologická teorie musí vytvořit jakousi teorii či sociální ontologii hodnot či funkcionálních účelů a musí vyřešit jejich vztah k poznání. Jedině tak je schopna stanovit míru funkčnosti konkrétních sociálních činností, a tím i jejich hierarchii. A musí to udělat tím spíše, pokud za základ sociální stability a možnosti existence společnosti považuje hodnotový konsensus. To je důležitý styčný bod mezi Bláhou, Fischerem i Parsonsem, ve kterém se všichni tři jednoznačně shodují bez ohledu na to, zda společnost modelují jako interakce aktérů nebo abstraktně jako systém systémů, pro který jsou živí aktéři jen jednou z forem prostředí či možným průsečíkem systémů.

Překvapivá shoda panuje mezi všemi třemi v otázce sociální ontologie hodnot zjišťujících sociální stabilitu. Tyto hodnoty vznikají tvorbou, zejména v oblastech kulturní a intelektuální produkce. Cesty, které všechny autory svedly do stejného místa, jsou poměrně různorodé. Bláha vychází ze svého ústředního konceptu sociální situace, v níž vzniká potřeba uspořádat vztahy ve skupině vždy, když je více lidí agregováno pohromadě. Sociální situace je generátorem sociálních norem, které vznikají interakcí jako důsledek nutnosti uspořádat vztahy. Důležitá je zde role individua, která je v Bláhově modelu prvkem znahodňujícím výsledek procesu sociální situace. Možná „role osobnosti v dějinách“ spočívá v tom, že dokáže výsledek interakční sociální situace ovlivnit více než ostatní participující (příkladem takové osobnosti byl Bláhovi Masaryk).

¹³ Jeden z klíčových představitelů Vídeňského kruhu a vlastně celého novopozitivismu R. Carnap působil jako univerzitní profesor v Praze v první polovině 30. let, odkud emigroval kvůli silicimu nacismu do USA. Jeho přednášky a semináře navštívili podle archivních výzkumů M. Havelky (ústní sdělení na Gellnerovském semináři v Praze 28. 6. 2012) pouze dva čeští studenti (jedním z nich byla Albína Dratvová) a to pouze příležitostně.

Pro Fischera je charakteristický důraz na roli elit. Hodnoty pro hodnotový konsensus umožňující řád ve společnosti jsou vytvářeny shora, nikoli zdola, jak se mylně míní. Také demokratická idea přišla shora od určitých kulturních elit. Jedním dechem však dodává, že je to řád (dlouhodobě) nevymahatelný mocí. Řešení otázky krize demokracie spočívá nalezení možnosti tvorby hodnotového konsenzu. Což, na rozdíl od Parsonse, není pro Fischera něčím samozřejmým, ale výzvou. Výzvou adresovanou především kulturním elitám.

Parsons vznik kulturních hodnot připsal určitým rolím, čímž roli individuálního prvku ve smyslu aktivity živého aktéra minimalizoval, respektive vypustil ze zřetele (dobrým příkladem je pojednání o roli umělce Parsons 1964: 408-413). Zcela stejně jako čeští funkcionalisté tyto role situoval do sféry kulturní tvorby. Hodnotový konsensus je zajišťován sdílenými kulturními vzorci. Obsahem kulturních vzorců jsou systémy poznání a víry („beliefs“), které Parsons typologizoval jako vědu, filosofii, ideologii a náboženství. Zatímco pro první dva je na úrovni jednání charakteristická kognitivní orientace, pro druhé dva hodnotová orientace. Nicméně empiricky v jednání jsou obě roviny neoddělitelné (srov. zejména Parsons 1964: 327-367). Kognitivní a morální přesvědčení jsou neoddělitelně propletené. Jsou sice analyticky odlišitelné, ale zároveň jsou vzájemně závislé. Hluběji ve zkoumání vztahů závislosti mezi poznáním a hodnocením Parsonsova analýza vědomě nejde (Parsons 1964: 351).

Pro Bláhu je důležité podobné dělení vědy a filosofie jako u Parsonse, pro něhož byla věda více empirickým poznáním a filosofie více neempirickým poznáním. Bláha vykázal hodnocení z vědy do filosofie, která má však na vědu navazovat. Integritu poznání a hodnocení u něj zajišťuje celková životní aktivita subjektu. Živoucí subjekt je platformou, kde se obě složky protnou. Zda se subjektivně vytvořené hodnoty stanou objektivní sociální normou, záleží na sociální situaci.

Také Fischer dospěl k poznatku o neoddělitelnosti poznání a hodnocení. Důležité jsou v tomto ohledu dva momenty. První spočívá v bytostně praktickém pojetí jazyka, kterým se dostal velmi blízko základním postulátům tehdy nepublikovaných Filozofických zkoumání L. Wittgensteina, kanonického díla obratu k jazyku (linguistickému obratu) a obratu ke kultuře (cultural turn) v sociálních vědách druhé půle 20. století. Slovo je pro Fischera formou praxe. Slovo není jen odrazem reality, ale i činem v realitě. Druhým prvkem je Fischerova argumentace, podle které schizma mezi hodnocením a poznáním zmizí tehdy, když na skutečnost začneme nazírat pomocí základních konceptů funkce, struktury a kvalitativních rozdílů skutečnosti. Pojem funkce je mu vědomě tím konceptem, který pomáhá překonat propast mezi poznáním a hodnocením.

Velkým rozdílem mezi českými funkcionalisty a Parsonsem v oblasti hodnocení spočívá v tom, že Parsons se hodnotící sociologii vyhnul úkrokem

k teorii. Parsons nechtěl pomoci společnosti, ale americké sociologii. S určitou nadsázkou můžeme říci, že jej živí lidé nezajímali, a proto o nich ani téměř nepsal. Naproti tomu Fischerovo hlavní dílo je věnované krizi demokracie a Bláhovo intelektuálům, obě napsána v době evropské krize 30. let po nástupu fašismu a nacismu k moci. Parsonsovi se před očima nehroutila společenská soudržnost, ale konceptuální integrita oboru.

Parsons se vyhnul hodnocení tím, že je vykázal mimo oblast svého zájmu o teorii. Vztah mezi poznáním a hodnocením jednoduše zkonstatoval a dál se mu nevěnoval. V souvislosti zkoumání otázky hodnot v Parsonsově sociologii upozornili čeští autoři Klofáč a Tlustý na jakýsi antipozitivistický motiv v jeho předválečné sociologii zasvěcené voluntaristické teorii jednání. Na základě analýzy *The Structure of Social Action* a méně známého textu o roli konečných hodnot v sociologické teorii (Parsons 1934 – 1935) dovozují, že: „V roce 1937 (*Structure*) předpokládá (...) jednání existenci autonomních konečných hodnot, které se projevují v normativním aspektu, a subjektivnost hlediska zacházející až k tezi, že poznání cílů jednání transcenduje objektivní metody vědy.“ (Klofáč – Tlustý 1965: 133). Normy a hodnoty vystupují jako danost, nezávislá proměnná, co nepotřebuje vysvětlení, resp. nemůže být vysvětlena. Otázku produkce a změny hodnot naznačuje ve vlastní teorii v podstatě až v 60. letech, kdy pomocí pojmu diferenciacce a změny na hranicích systémů vysvětluje obecně sociální změnu.

Také v myšlení E. Chalupného se prolíná poměrně silně pozitivismus a antipozitivismus, i pro jeho dílo je charakteristický zápas mezi raným pozitivismem a filosofií života. Chalupný je obecně považován za největšího systematika české sociologie, jehož systém byl tak rozsáhlý a dlouhodobě budovaný, že jej v podstatě nikdo z jeho současníků a asi ani následníků důsledně nerefletoval, což Chalupného trochu oprávněně mrzelo. Svůj systém a pojetí sociologie shrnul po druhé světové válce do série kratších publikací (zejména Chalupný 1948a, 1948b), které však vyšly přesně v okamžiku, kdy byla na sociologii uvalena ideologická klatba. Když byla v době politického uvolnění v 60. letech sociologie v českých zemích obnovována, bylo Chalupného dílo přehlíženo už jako archaismus patřící spíše do 19. století, a na rozdíl od Bláhy neexistovali jeho přímí žáci, kteří by si dali tu práci pod nánosem „grafomanství“ a žurnalistu objevit netriviální a nosné myšlenky.

Dvě protichůdné tendence Chalupného myšlení jsou patrné i v jeho myšlenkových vzorech. Na jedné straně je patrná jeho závislost na Comtovi a Spencerovi. Na straně druhé se však snažil přehlížet Durkheimův význam, kritizujíc jeho jednostranný objektivismus, a známé jsou jeho úzké vztahy s umělci spíše iracionalistického typu Ladislava Klímy, Otokara Březiny či Františka Bílka, jejichž díla reflektoval i na stránkách odborných časopisů (Pavlincová 1999). Bláha charakterizoval Chalupného postup interpretace so-

ciálních jevů jako „metodu racionální intuice“. Chalupného odpůrci a kritikové kritizovali jeho „empirické“ práce z eklekticismu a nedostatku vědecké metody. Skutečnost je taková, že z pozitivismu si Chalupný vzal imperativ co nejobsáhlejšího faktografického základu. Ten doplnil jakousi vlastní intuitivní interpretační strategií. Za to si vysloužil kritiku z amatérství či naivního pozitivismu. Za pozornost ale stojí spojitost tohoto amatérství s Chalupného obecnou sociologickou teorií, která může být stále inspirativní.

Ústřední Chalupného kategorií se stal pojem kultury. Sociologii definoval jako vědu o kultuře (neboli civilizaci). Základním znakem kultury, kterým se liší od všech ostatních jevů, je, že v sobě vždy spojuje duchovní a přírodní prvek, prvek subjektivní a objektivní: „Kulturní jevy (...) tedy se vyznačují dvojitostí čili dualismem: každý jev má 1. stránku vnitřní, duševní čili subjektivní, 2. stránku zevnější čili objektivní. Protože vnitřní stránku samu nevidíme a můžeme ji pozorovat jen z jejích zevnějších projevů, „objekt“ pak jest vůbec zevnější, říkáme zkráceně, že znakem všech jevů kulturních jest objektivace.“ (Chalupný 1948b: 10). Chalupný vytváří typologii kulturních objektivací a proces objektivace tvoří podle něj jeden z pěti základních sociologických zákonů či pravd. Vedle objektivace jsou to ještě zákon pravidelnosti sociálních/kulturních jevů, organického vývoje, složitosti a konsensu. Zatímco v ostatních zákonech lze spatřovat ledacos ze sociologie konce 19. století, k Chalupného ideji objektivace poznamenal M. Petrušek, že je perfektně formulována nejméně půl století před Bergerem a Luckmannem a Chalupného pojetí sociologie jako kulturologie 70 let před „cultural studies“ (Petrušek 1999: 59).

Porovnáme-li Chalupného koncepci s teorií sociální konstrukce reality Bergera a Luckmanna (1999), můžeme zkonstatovat některé hlavní rozdíly a podobnosti. Berger s Luckmannem pochopitelně vycházejí ze zcela odlišných pozic, především z Husserlovy fenomenologie (resp. její „sociologizace“ A. Schutzem), z koncepce socializace G. H. Meada, a na nejobecnější rovině z K. Marxe, zatímco pro Chalupného byli klíčoví Spencer a Comte. Nicméně filiace jsou překvapivé. Předně, je to shodný důraz na subjektivní stránku všech sociálních jevů, tedy základní poznatek, že pro podobu sociálního světa je podstatná vnitřní reprezentace vnější reality, resp. že duševní reprezentace jsou neoddělitelnou součástí každého prvku kultury. Chalupný se však nepřiklání k interpretativnímu paradigmatu a neformuluje variace na Thomasův teorém. Tam, kde Chalupný používá slovo duch, tam konstruktivisté používají slova jazyk a význam. Chalupného koncepce vzniku kulturních objektivací zdaleka nedosahuje takové podrobnosti jako Bergerova a Luckmannova teorie, pracující s klíčovými koncepty typifikace, habitualizace, legitimizace, které prostřednictvím jazyka udržují v chodu koloběh externalizace – institucionalizace – objektivizace – internalizace. Chalupného teorie tudíž není dostatečně podrob-

ným pomocníkem při empirickém výzkumu. Na druhou stranu Chalupného koncepce neopouští makrosociální rovinu, což je sféra, na kterou explanační síla sociálního konstruktivismu nedosahuje (Šubrt 2011: 53). O tom svědčí Chalupného snahy o formulaci obecných sociologických pravd a zákonů, utřídění veškeré (sic) sociologické látky do podoblastí sociální statiky a sociální dynamiky a jeho vazba na Comta a Spencera.

Chalupný se snažil o rozvíjení teoretického přístupu, který je velmi podobný tomu, o který se dnes pokouší český sociolog Jiří Šubrt ve své „duplex“ koncepci (Šubrt 2011; 2012). Zatímco Šubrt se snaží řešit rozpory, které vyvstaly v obecné sociologické teorii především druhé poloviny dvacátého století a počátku století jednadvacátého, Chalupný řešil problémy, na které narazil pozitivismus konce století devatenáctého. Zatímco Šubrt řeší tenzi mezi individualistickou a holistickou perspektivou v sociologické teorii, Chalupný řešil napětí mezi subjektivistickým a objektivistickým výkladem sociálních jevů. Každý používá pojmy i autority adekvátní své době. Hlavní ústřední problém však zůstává stejný. Je jím napětí mezi obecným a zvláštním, svobodou a determinismem, aktérem a strukturou, individuem a společností, voluntarismem a socialitou, abychom použili některé výstižné dichotomie objevující se v sociologické teorii od jejích počátků po dnešek. A oba se snaží formulovat alternativu k oběma přístupům. Šubrt na příkladu nejvýznamnějších sociologických teorií druhé poloviny dvacátého století (především Giddensovy teorie strukturace) ukazuje, že se snaží o překonání zmiňovaného napětí strategií postupného střídání perspektivy výkladu z individualistických a holistických pozic (Šubrt 2011: 79). Snaží se o budování takové alternativy, která by dokázala na jednotlivé jevy sociálního života nahlížet z obou pohledů současně, tj. z pohledu individuálního i nadindividuálního (společenského). Snaží se o rozvíjení konceptů, umožňujících ke každému zkoumanému problému přistupovat „z obou perspektiv naráz“ (Šubrt 2011: 79).

O totéž se pokoušel Chalupný, když ústředním sociologickým pojmem učinil pojem kultury, vymezené výše uvedeným způsobem. Chalupný tento dualismus aplikoval i v rovině epistemologické, neboť obecná teorie vždy souvisí s metodologií, ontologie s noetikou. Poznání a pravda jsou podle něj také kulturními jevy, a proto „nutně“ obsahují zmiňované napětí či dualismus (Chalupný 1948a: 47). Z pozice zkoumání uvedeného „praktického“ charakteru klasické české sociologie a určení Chalupného místa v tomto ohledu je důležité, že se Chalupný snažil propojit poznání a hodnocení (tj. pravdu a dobro), aniž by se přiklonil k pragmatické koncepci jazyka, která je charakteristická pro sociálně-konstruktivistické přístupy a ke které dospěl částečně i Fischer. Chalupný své řešení opírá zejména o koncepci českého fyziologa-filosofa (a mj. rektora Univerzity Karlovy na počátku 20. let) Františka Mareše, který formuloval tezi o citu a prožívání jako poznávací mohutnosti. Chalupný po-

dobně jako Mareš rozlišuje dva typy nebo stupně pravdy. První stupeň je shoda myšlení se skutečností, druhý a plnější stupeň nastává, když je tato shoda spojena s morální hodnotou. „Lidská zvědavost, touha po poznání, sama o sobě není živlem mravním, ale velmi často je s mravním živlem spojena a závisí na něm.“ (Chalupný 1948a: 46-47). Základní dualismus umožňuje Chalupnému zůstat na straně obrazové teorie jazyka a korespondenční teorie pravdy, ale zároveň se nedostává do kontradikcí, když poznání zkouší spojit s hodnocením a pravdu s dobrem. „Podstatou řeči (...) zůstává působení ducha na hmotu přírodní za účelem sdělení duševních stavů.“ (Chalupný 1948b: 126). Řeč je převážně objektivací, mravnost je převážně subjektivací. (Chalupný 1948b: 129). Stejně jako v řeči najdeme subjektivní moment, v mravnosti jsou podstatné prvky objektivní (např. zvyk vyjádřený v jazyce).

Problému vztahu „theorie a praxe“ Chalupný věnoval nemalou pozornost (samostatně např. Chalupný 1944). Vedle běžných argumentů o užitečnosti poznání pro jednání, které sledují stejný syžet jako příslušné kolonky grantových žádostí současnosti, rozvíjí Chalupný hlubší argumentaci. Základní souvislost teorie a praxe je dána duální jednotou skutečnosti, kterou např. na úrovni sociálního celku vyjadřuje zákon sociálního konsensu, pro jehož vyjádření bychom dnes spíše použili pojem komplexity. Chalupný dále zavádí pojmovou dichotomii mezi myšlením a přemýšlením, které je mu reprezentantem teoretického rozumu usilující o poznání pro poznání. Odhaluje i obhajuje teoretickou a nepraktickou stránku lidské přirozenosti, která se oddělila od (instrumentálního) myšlení, které řeší praktické úkoly (srov. např. Chalupný 1948b: 16 an.). Analogicky k tomu v úvahách o „logice věd“ dospívá k dělení nauky a vědy, aby odlišil instrumentální odbornost a vědu budovanou pro samotné poznání.

Na rozdíl od Šubrta, který se specializuje vesměs na obecnou sociologickou teorii, se Chalupný rád a často pokoušel o rozbor konkrétních sociálních procesů. Výsledky však nebyly jednoznačně přesvědčivé. Na dobové kritice se nepochybně podepsala Chalupného konfliktnost, nicméně kriticky k jeho konkrétním rozborům (především z metodologických důvodů) přistupují i někteří současní sociologové (Petrušek 1999, Nešpor 2011: 83-90 Havelka 1999). Chalupný se snažil spojit objektivní popis se subjektivním prožitkem, maximum pozitivních faktů s racionální intuicí (mj. trefně argumentoval, že sociologická látka je každému subjektivně přístupna v každodennosti, a v (českých) dějinách nacházel i obhajoval jakousi linii laické sociologie [Chalupný 1937]). Výsledkem byl však spíše sociologický žurnalismus. Obrovskému kvantitativnímu rozměru své produkce platil daň ve snížení kvality, tj. analytičnosti a metodické přesvědčivosti textů empirického charakteru opřené o rozsáhlost i hloubku informací. Tak se v záplavě textů ztrácí i to, co je z Chalupného nosné,

tj. koncepty jeho obecné sociologické teorie a dílčí objevné postřehy ke konkrétním empiričtějším tématům.

Sociologický žurnalismus, konkrétní sociologická teorie a metateorie

Vedle Chalupného se sociologickému žurnalismu věnovala řada dalších sociologů, většinou příležitostně. K tomuto žánru lze přiřadit např. Masarykovy texty věnované české otázce a aktuálním otázkám ze sociální patologie např. alkoholismu a abstinenčnímu hnutí, ženské otázce a pod. Již M. Machovec (1968) poukázal na to, že Masaryk musel čelit výhradám filosofů za to, že je spíš moralista, politik a esejista, výhradám politiků, pro které byl filosofem a utopistou, i výhradám vědců, pro které byl něco mezi žurnalistou a demagogem, a lze plně souhlasit s Pekařovými odsudky Masarykovy historické odbornosti. Také Nešpor (2008: 58-68) jasně vyslovil pochybnost o Masarykově „sociologičnosti“ i sociologické erudici. Tyto výhrady nepřimo potvrzují, že těžiště Masarykovy tvorby bylo v žánru na pomezí vědeckého, filosofického a politického psaní. Používáme slovo žurnalismus raději než esejistika, protože zahrnuje širší spektrum textů i typů informací: nevyklučuje deskriptivní práci se statistikami, ani reflexe krásné literatury. Charakteristikami českého sociologického žurnalismu je aktuálnost a palčivost témat a odpovídající sociální angažovanost či normativita a filiace s uměním. Např. Bláha v *Sociologii sedláka dělníka* (1925) oceňoval, že ve vykreslení a poznávání „sociálních typů“ umění zatím vědu předbíhá. Na stránkách *Sociologické revue* uveřejňoval reflexe krásné literatury i „poznámky sociologovy na okraj“ aktuálního politického dění. K prolnutí vědeckého a žurnalistického diskurzu přispívala také důležitá formální okolnost v chodu vědeckých časopisů. V meziválečném období bylo spíše výjimkou než pravidlem používání poznámkového aparátu způsobem blízkým dnešnímu úzu a neexistovala instituce recenzního řízení, která by rozhodovala o publikaci textu.

Nechceme přitom uvedený typ sociologického myšlení a psaní znevažovat a nepovažujeme jej za nějaký sociologický archaismus. Také v dnešní době existuje řada „renomovaných“ autorů, kteří tento žánr rozvíjí: M. Petrusek – např. reflexe krásné literatury a různorodé úvahy v samizdatovém S-Obzoru nebo kratinké reflexe na stránkách soudobých časopisů zařazované do rubrik „zprávy“, jež hranice rubriky překračují, ale jinde na ně není místo, spolu s j. Alanem kniha *Sociologie, literatura a politika : literatura jako sociologické sdělení* (Alan – Petrusek 1996), která je souborem kratších textů z 80. let, jež reflektují literaturu a/nebo společenské dění na základě četby literatury; F. Gál – propojení filmu a sociologie, Gálovy reflexe vývoje slovenské politiky (Gál 1991) i společnosti (Gál 2003), koncepce „participativního prognózování“ a pojetí prognostiky jako disciplíny mezi vědou a uměním (Gál 1990); J. Alan – reflexe odborné i krásné literatury (např. Ajtmatov, Heller, Kundera, Canetti),

sebereflexivní analýzy české sociologie nebo drobné úvahy o roli podpisu či jeho absenci u textu, o konzervativismu apod. (vše na stránkách S-Obzoru), rozsáhlý projekt o české alternativní kultuře na pomezí historie, sociologie, kulturní antropologie a estetiky (Alan 2001) doprovázený několikadílným filmovým dokumentárním cyklem, spoluzaložení Nadace Film & Sociologie; V. Havel – známá „Moc bezmocných“ (Havel 1990a) nebo „Dopis Gustavu Husákovi“ (Havel 1990b); I. Možný – např. *Česká společnost* (Možný 2002); a samozřejmě J. Keller – zejména texty k ekologické problematice z 90. let, nebo *Politika s ručením omezeným* (Keller 2001) či eseje a články v *Právu* aj. (Keller 2008). Zásadní rozdíl mezi klasickou a soudobou sociologií je soudobé jasnější oddělení sociologického žurnalismu od zbytku sociologické produkce institucionálními bariérami (zdroje financování, časopisecké i vydavatelské publikační platformy, možnosti internetového prostředí). Pro klasickou sociologii byl sociologický žurnalismus integrovanou součástí sociologie i po stránce institucionální.

A nebyl to pouze český případ. Velká část díla Slováka A. Štefánka náleží k sociologickému žurnalismu. Velmi silnou pozici měl tento typ sociologické teorie v Maďarsku, resp. zprvu v Uhrách. Tam byla založena společnost pro sociální vědy již v roce 1900 a o rok později první specializovaný časopis *Dvacáté století (Huszadik század)*, který otevíral svým textem Herbert Spencer. Oběma institucím dominoval Oskar Jászi (1875 – 1957), který zpočátku budoval sociologii právě jako vědeckou žurnalistiku o sociálních problémech maďarské společnosti. Po setkání s Durkheimem v roce 1905 své postoje částečně korigoval, nicméně nic to nemění na tom, že počátky maďarské sociologie jsou spjaty s tzv. literárními sociografiemi a venkovskými spisovateli. Jászi byl v mnoha ohledech podobný Masarykovi, s tím významným rozdílem, že po neúspěchu sociálně demokratické revoluce z Maďarska emigroval do USA, kde se vrátil ke své akademické dráze. Silné spojení sociologie a literatury bylo také jednou z překážek jejího vstupu na univerzitu až do období po druhé světové válce. Silnější bariérou byl však nepochybně antisemitismus a nepřítel Horthyho politického režimu, namířené více proti exponentům sociologie než oboru samotnému.

Zatímco sociologický žurnalismus očekává jako potenciálního čtenáře odbornou i neobornou veřejnost, konkrétní sociologická teorie je psaná pro odborníky. Je také nejprovázanější s empirickým výzkumem, který má více charakter kumulativního vědění a díky tomu jeho výsledky snadněji zastarávají. Řada teoretických prací klasiků v této oblasti je již skutečně sociologickým archaismem, bez zásadní relevance pro rozvoj současného sociologického poznání, a proto se omezíme spíše jen na výčet několika dobově nejvýznamnějších prací. Prvním významným dílem tohoto typu byla Masarykova práce o růstu moderní sebevražednosti z roku 1881. Bláhovy práce v oboru sociologie

města, rodiny a při zkoumání sociálních typů (sedlák, dělník, inteligent) představují pionýrské práce v daných oblastech. Bláha při jejich zpracování vychází také z vlastních empirických šetření, které svým rozsahem a charakterem odpovídají možnostem financování vlastními zdroji. Podstatné na nich je, že Bláha svoji obecnou sociologickou teorii budoval v průběhu prací na těchto konkrétních tématech, takže nejuceleněji je vyjádřena v *Sociologii inteligence* (1937) po zhruba čtvrtstoletí sociologické práce a patnácti letech ve vedení brněnského sociologického semináře. Asi nejvýznamnějším českým teoretikem meziválečné éry byl J. L. Fischer, jehož stěžejní dílo v oblasti konkrétní teorie bylo věnováno krizi demokracie (Fischer 1933a, 1933b). Do oblasti politiky směřoval také příspěvek E. Beneše o politickém stranictví (Beneš 1912) a práce o byrokracii od J. Mertla (1937). Z pohledu celkového charakteru české sociologie je vhodné poznamenat, že většina těchto děl směřovala k tématům, kde českou společnost tzv. „tlačila bota“ v podobě určitých sociálních nebo politických problémů či dilemat. To platí i o práci B. Foustky (1904) o „slabých v lidské společnosti“.

Co se metateorie týče, to podstatné z epistemologických názorů a pojetí sociologie Bláhy, Fischera i Chalupného jsme analyzovali ve třetí části. Zde představíme to, co je relevantní pro českou klasickou sociologii jako celek. Zvláštní kapitolu metareflexe představovala pojednání o tzv. „logice věd“ neboli o uspořádání vědních disciplín a jejich vzájemných vztazích s cílem zařadit sociologii do celkového vědního rámce. Prvním velkým dílem v této oblasti byly Masarykovy *Základové konkrétní logiky* z r. 1885 a přepracovaný *Pokus o konkrétní logiku*, který vyšel o dva roky později v německém vydání. Samotný Masaryk se tomuto tématu příležitostně věnoval až do 30. let a zamýšlel vydat k tématu i třetí spis, jehož fragmenty jsou uloženy v Masarykově archivu (Srovnal 2001: 227). Vedle Masaryka se „logice věd“ věnoval J. Král, jehož více než stostránková reflexe z 60. let nakonec nebyla v celku publikována (Srovnal 2001: 229-230). Král se problému uspořádání sociálních věd věnoval i v meziválečném období (např. Král 1931). Třetím autorem, který problému věnoval značnou pozornost, byl velký systematik E. Chalupný (samostatně např. Chalupný 1945). Všichni tři autoři vycházeli z Comtova třídění, které po svém a s využitím řady dalších autorů rozpitvávali a precizovali. Z dnešního pohledu není ani tak podstatné znát, jak vědy dělili, ale proč vůbec věnovali problému, který se nám dnes zdá být celkem podružný, takovou pozornost. Důvod je v tom, že dělení věd odpovídá dělení světa. Spor o uspořádání věd je daleko hlubším sporem o uspořádání světa. Spor o místo sociologie je sporem o sociálno. Comtovský přístup vymezuje vědu jejím předmětem, který je odlišný od předmětů jiných věd. Soudobé přístupy (typicky např. Z. Bauman) vymezují sociologii spíše jako perspektivu na jevy, které mají všichni na očích, ať už se jedná o laický pohled, nebo pohled jiných

společenských věd. To je jeden z důležitých důvodů, proč spor o třídění věd je dnes opuštěn.

Vedle otázky logiky věd můžeme zaznamenat v české sociologii před druhou světovou válkou tři větší metateoretické spory: prvním byl spor o definici sociálních jevů, druhým spor o teleologický princip v sociálních vědách, třetím spor o hodnotovou neutralitu sociologie. Spor o definici sociálních jevů byl sporem před institucionalizací sociologie a odehrával se především na stránkách *České mysli* ještě před první světovou válkou. Jeho osou byl protiklad mezi sociologickým subjektivismem či psychologismem (ve světě reprezentovaný G. Tardem) a objektivismem (reprezentovaný E. Durkheimem). Spor o teleologický princip v sociálních vědách byl vyvolán knihou ekonomy K. Engliše *Teleologie jako forma vědeckého vysvětlení*. Odehrál se již na platformě sociologických časopisů ve 30. letech, kde představoval největší ohnisko dobových polemik, ale jeho rozsah byl daleko širší. Do diskuse se zapojili nejen ekonomové a sociologové, ale i právníci z brněnské „normativní školy právní“ i odborní filosofové. Spor o teleologii byl částečně i sporem o normativitu sociologie na jedné straně a její hodnotovou neutralitu na straně druhé. Tento spor však nebyl v sociologii vázán jen na uvedenou diskusi. Byl největším deklarativním sporem meziválečné české sociologie, provázaný s institucionální příslušností vedoucí štěpnou linií mezi brněnskou a pražskou sociologickou školou. Podrobnější analýza sice ukázala spornost jasných dělicích znamének mezi brněnskou a pražskou školou v této otázce (Janák 2013), nicméně jedno je zřejmé: Samotná problematizace problému ukazuje na důležitost rozporu mezi pozitivistickým a anti-pozitivistickým myšlením v české sociologii jako celku, který jsme podrobněji demonstrovali na myšlení hlavních exponentů obecné sociologické teorie ve třetí části studie.

Závěr

Zkusme stručně zrekapitulovat odpovědi na otázky položené v úvodu textu: Kdy se sociologická teorie v českých zemích konstituovala? Kdo ji rozvíjel a jak? Kde se nacházela, resp. na kterých pracovištích byla kultivovaná? Kam „odešla“ a proč?

Ačkoli z naší typologie podob sociologické teorie je zřejmé, že její vývoj šel různými cestami s různými počátky, ucelená díla v oblasti obecné sociologické teorie, kterou považujeme za klíčovou, byla představiteli první generace českých sociologů publikována ve 30. letech 20. století, a proto tuto dobu můžeme považovat za dobu definitivní konstituce sociologické teorie v českých zemích. Základní Masarykovo metateoretické dílo spadá ještě do konce století devatenáctého, ve kterém můžeme nalézt také řadu příkladů sociologického žurnalistu. První podstatná díla z oblasti konkrétní sociologické teorie byla publikována v letech před první světovou válkou. Prototypem bylo Masa-

rykovo dílo o moderní sebevražednosti, které však institucionálně i jazykově k sociologii v českých zemích ještě plně nepřísluší.

V české sociologické teorii jako celku i v její části věnované obecné sociologické teorii se objevuje napětí mezi raně pozitivistickým a anti-pozitivistickým myšlením, patrné především v kontextu epistemologických názorů a v otázkách hodnotové neutrality sociologie. U Bláhy, Fischera i Chalupného nalezneme důraz na individuální prvek v procesu poznání. V pojetí empirie dospěli k širšímu pojetí zkušenosti: Bláha rozvíjel metodu sociální introspekce, Fischer uvažoval o základech pravdivého poznání v zážitku evidence a rozpoznal teoretické základy a východiska každé zkušenosti, Chalupný opíral sociologické poznávací kompetence o prožitek společnosti (racionální intuice). Rozvíjení sociologického funkcionalismu nezávisle na Parsonsovi a v jistém předstihu k němu bylo součástí vědomého (Fischer) nebo nevědomého (Bláha) překonání uvedené antinomie. Bytostně praktický rozměr sociologické teorie organicky zapadá do praktického, realistického, konkrétního a etického charakteru šířeji pojatého českého myšlení jako celku. V českých zemích se nerozvíjely velké filosofické systémy hegelovského typu. Největší čeští filosofové myslitelé od 19. století do současnosti (např. B. Bolzano, T. G. Masaryk, J. L. Fischer, J. Patočka, K. Kosík) se věnovali problémům souvisejícím úzce s praktickým životem člověka a kladli důraz na etiku. Skutečnost, že někteří z nich se věnovali sociologii, je spíše plodem této obecné tendence, jež měla zpětně dopad na charakter české sociologie. Comtova filosofie byla nejdůležitějším myšlenkovým zdrojem české sociologie i filosofie první poloviny 20. století mj. proto, že konvenovala realistické i praktické orientaci českých myslitelů. I snahy velkého systematika E. Chalupného nezůstaly na abstraktní úrovni systémové teorie, ale pokoušely se ze „stanoviska sociologického“ interpretovat téměř cokoli.

Obecná sociologická teorie byla rozvíjena více v Brně než v Praze. Proto se někdy mylně, resp. zjednodušeně označovala brněnská sociologická škola za teoretickou, zatímco pražská za empirickou. I zde se však teoretická sociologie pěstovala, ale spíše ve svých konkrétních nebo metateoretických podobách.

Dočasný ústup sociologické teorie ze scény souvisel s potlačením oboru jako celku po roce 1948. Sociologická teorie byla odsunuta spolu se svými exponenty do důchodu, uprchla do exilu, někdy byla uvězněna, jindy pouze přesunuta na jiné pracoviště. To, co komunistickému režimu vadilo nejvíce, byl sociologický žurnalismus, který oslovoval širší veřejnost, a konkrétní sociologická teorie, která měla potenciál usvědčit ze lži ideologické proklamace o společenské realitě. Obecná sociologická teorie a metateorie byly spíše jen třísky káceného lesa.

Důvody ústupu teorie ze scény nebyly pouze politické, ale také diskurzivní. Také světová sociologie po druhé světové válce byla budována především jako

empirická disciplína. Politické důvody vedly sociologickou teorii v českých zemích specifickými cestami. Jednou z nich bylo vynošení se abstraktní ezoteriky marxistické a marxisticko-leninské scholastiky, u které lze jen obtížně určit, co bylo míněno vážně a co bylo součástí ritualizované komunikace státního socialismu. Abstraktní ezoterika na straně jedné a tvrdý empirismus na straně druhé představovaly dvě základní strategie, jak zůstat v oboru v období normalizace. Jinou cestu představovalo neoficiální sociální myšlení. Patočkovy a patočkovské bytové semináře s etickými tématy „péče o duši“ či Havlovy eseje o moci bezmocných lze stejně dobře přiřadit k sociologické teorii jako k sociální filosofii. Nejsou ale předmětem našeho zkoumání. Ukazují však na kontinuitu praktické a etizující linie českého myšlení jako celku, jehož součástí sociologická teorie je.

Dnes se navrací teorie nejen do českých zemí, ale rozvoj teorie je patrný i ve světové sociologii. Jestli česká teoretická sociologie opíše kruh a dokáže svoje klasiky znovu interpretovat a použít k dalšímu „předmětnému“ výzkumu, to se teprve uvidí. Dosud tomu tak nebylo, ale nezbytný přípravný krok, spočívající v systematickém výzkumu domácí tradice, už skutečně byl.

***Dušan Janák** vystudoval sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde získal také doktorát. Zabývá se dějinami (nejen) české sociologie, společnostmi střední Evropy, sociální filosofii a filosofii sociálních věd. V těchto oblastech publikoval několik studií v odborných časopisech a monografii Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy. Studie z dějin klasické české sociologie (Brno 2009).*

LITERATURA

- ALAN, J. – PETRUSEK, M., 1996: Sociologie, literatura a politika: literatura jako sociologické sdělení. Praha: Karolinum.
- ALAN, J., 2001: Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945 – 1989. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ALEXANDER, J., 1987: The Centrality of Classics. In: Gidens, A. –Turner, J. H. (eds.). Social Theory Today. Standford, California: Stanford University Press. Pp. 11-57.
- ALEXANDER, J. – SEIDMAN, S., 2008: The New Social Theory Reader. Abingdon, Oxon: Routledge.
- BALON, J., 2007: Sociologická teorie. Příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BALON, J., 2011: Sociologie v USA. Historické kontextualizace. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BENEŠ, E., 1912: Stranictví. Sociologická studie. Praha: J. Forejtek a V. Beneš.
- BERGER, P. – LUCKMANN, T., 1999: Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Brno: CDK.
- BLÁHA, In. A., 1922a: Filosofie mravnosti. Brno: Píša.

- BLÁHA, In. A. 1925. Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev. Praha: Orbis.
- BLÁHA, In. A., 1937: Sociologie inteligence. Praha: Orbis.
- BLÁHA, In. A., 1968: Sociologie. Praha: Academia.
- DURKHEIM, E., 1926: Pravidla sociologické metody. Praha: Orbis.
- DURKHEIM, E., 2004: Společenská dělba práce. Brno: CDK.
- ELIÁŠ-ŽÁČEK, B., 2001: Václav M. J. Havel, jeho „Barrandovská skupina“ a její filozof a ideolog. Pp 20-29 In: Musil, J. V. (ed.). Josef Ludvík Fischer. Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci.
- FISCHER, J. L., 1933a: Krise demokracie. kniha I.: Svoboda. Brno: Index a Pokrokový obzor.
- FISCHER, J. L., 1933b: Krise demokracie. kniha II.: Řád. Brno: Index a Pokrokový obzor.
- FOUSTKA, B., 1904: Slabí v lidské společnosti: Ideály humanitní a degenerace národů. Praha: J. Laichter.
- GÁL, F., 1990: Možnosť a skutočnosť. Bratislava: Obzor.
- GÁL, F., 1991: Z prvej ruky. Bratislava: Archa.
- GÁL, F. (ed.), 2003: Slovensko na ceste do neznáma. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku.
- HABERMAS, J., 1987: Knowledge and human interests. Cambridge: Polity Press.
- HAVEL, V., 1990a: Moc bezmocných. Pp 55-134 in: Havel V., V. Prečan, A. Tomský. O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 – 1979. Praha: Rozmluvy.
- HAVEL, V., 1990b: Dopis Gustávu Husákovi. Pp 19-49 in: Havel V., V. Prečan, A. Tomský. O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 – 1979. Praha: Rozmluvy.
- HAVELKA, M. 1999. Emanuel Chalupný a problém národní povahy jako kategorie sociálního poznání. In: Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofia. Ss. 89-100
- HAVELKA, M., 2010: Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění. Brno: CDK.
- HIRNER, A., 1970: Československá sociológia do roku 1948. Bratislava: SAV (nepublikovaný rukopis).
- HLAVÁČEK, P., 2012: Intelektuál ve veřejném prostoru: vzdělanost, společnost, politika. Praha: Academia.
- CHALUPNÝ, E., 1937: Masaryk jako sociolog. Praha: Melantrich.
- CHALUPNÝ, E., 1944: Theorie, věda a praxe. Praha.
- CHALUPNÝ, E., 1945: Logika věd. Základní orientace. Praha: J. Pohořelý.
- CHALUPNÝ, E., 1948a: Systém sociologie v náčrtku. Praha: Samcovo knihkupectví.
- CHALUPNÝ, E., 1948b: Sociologie pro každého. Praha: Nakladatel Josef Hokr.
- JANÁK, D., 2006: Sociální introspekce I. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách. Sociologický časopis. 42 (4), 761-782.
- JANÁK, D., 2009: Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy. Studie z dějin klasické české sociologie. Brno: IIPS.

- JANÁK, D., 2012: Jan Mertl: pravdu hájící kolaborant, který nezradil. Sociologický časopis, 48 (2): 374-380.
- JANÁK, D., 2013: Brněnská versus pražská sociologická škola: mýtus a skutečnost. Sociologický časopis. V tisku.
- KELLER, J., 2008: Teď, když máme, co jsme chtěli: články z let 1998 – 2008. Praha: EarthSave.
- KELLER, J., 2001: Politika s ručením omezeným: proměny moci na prahu 21. století. Praha: Evropský literární klub.
- KANT, I., 1992: Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou. Praha: Svoboda.
- KLÍMKOVÁ, H., 1999: Písemná pozůstalost E. Chalupného v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze. In: Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofía. Ss. 51-56.
- KLOBUCKÝ, R., 2006: Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myšlenia na Slovensku. Bratislava: sociologický ústav SAV.
- KLOFÁČ, J. – TLUSTÝ, V., 1965: Soudobá sociologie I. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- KRÁL, J., 1931: Sociální vědy a jich třídění. Sociální problémy 1 (1): 3-15.
- KRÁL, J., 1937: Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplín. Praha: Melantrich.
- KUSÁ, Z., 2006: Verejná sociológia a sociologický étos. (prednáška na výročnej konferencii Českej Masarykovej sociologickej spoločnosti Čím žije česká sociologie FSS MU Brno 19. – 20. 1. 2006)“ text dostupný z <http://members.chello.sk/zuzakusa/public%20sociology.html>
- LEPENIES, W., 1988: Between Literature and Science. Rise of Sociology. Cambridge:Cambridge University Press.
- LUHMANN, N., 2006: Sociální systémy. Nárys obecné teorie. Brno: CDK.
- MACKŮ, J., 1968: K vývoji strukturalismu v české filosofii a v humanitních vědách. In: Sborník prací UJEP, B 15, ss. 79-91.
- MACKŮ, J., 1970: Kritický realismus a strukturalismus. In: Sborník prací UJEP, B 17, ss. 39-46.
- MACHOTKA, O. – ULLRICH, Z., 1928: Sociologie v moderním životě: směry, organisace, úkoly. Praha: Orbis.
- MERTL, J., 1937: Byrokracie. Studie sociologicko-politická. Praha: Orbis.
- MERTON, R. K., 1965: Social Theory and Social Structure. New York: Free Press.
- MOŽNÝ, I., 2002: Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života. Praha: Portál.
- MUSIL, J. V. (ed.), 2001: Josef Ludvík Fischer. Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci.
- NEŠPOR, Z. R., 2008: Ne/náboženské naděje intelektuálů: vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu. Praha: Scriptorium.
- NEŠPOR, Z. R., 2011: Republika sociologů. Zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce. Praha: Scriptorium.
- PAVLINCOVÁ, H., 1999: Chalupný a Brno. In: Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofía. Ss. 23-31.

- PARSONS, T., 1934 – 1935: The Place of Ultimate Values in Sociological theory
International Journal of Ethics, 45: 282-316.
- PARSONS, T., 1964: The Social System. New York: Free Press.
- PECKA, E., 2007: Sociolog Emanuel Chalupný. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- PETRUSEK, M., 1999: Místo Emanuela Chalupného ve vývoji československé sociologie. In: Zumr, J. (ed.) Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofía. ss. 59-75.
- PETRUSEK, M., 2011: Návrat (sociologické) teorie do Čech. Východiska, stav a perspektivy. Sociologický časopis, 47 (5): 1017-1033.
- RITZER, G., 2011 (8. vydání): Sociological Theory. New York: McGraw-Hill.
- SEDLÁK, J., 1991: Inocenc Arnošt Bláha jako etik. – habilitační spis. Brno: Masarykova univerzita.
- SÉRIOT, P., 2002: Struktura a celek. Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě. Praha: Academia.
- SROVNAL, J., 2001: Ediční poznámka. Pp 227-232. In: Masaryk, T. G. Pokus o konkrétní logiku. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka.
- SVOBODA, L. – BLÁHA, I., A., 1937: Jan Mukařovský: Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty. Praha, Fr. Borový, 1936, s. 86. Sociologická revue, roč. 8, 1937, č. 1-2, s. 242-246.
- SVOBODA, V. – KOLÁŘ, P., 1997: Logika a etika: úvod do metaetiky. Praha: Filosofía.
- ŠUBRT, J., 2011: Aktér, jednání a struktura v mikro a makrodimenzi sociální reality. Příspěvek k teoretickým diskusím v soudobé sociologii. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- ŠUBRT, J., 2012: Individualismus versus holismus: nástin pokusu o řešení teoretického dilematu. Sociální studia 9 (1): 29-44.
- ŠUBRT, J. – BALON, J., 2010: Soudobá sociologická teorie. Praha: Grada.
- VALENTA, L., 1990: Filozofie řádu. In: J. L. Fischer – osobnost, dílo, myšlenky. Olomouc: Univerzita Palackého. Ss. 9-54.
- VALENTA, L., 1994: Masarykovo sociologické a filozofické myšlení očima J. L. Fischera. In: T. G. Masaryk a sociologie. Sborník příspěvků z II. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně. Hodonín. Ss. 85-100.
- VALENTA, L., 2001: Pojmy funkce a struktura ve filozofii J. L. Fischera. In: Funkcionalismus ve vědě a filozofii. Praha: Filosofía. Ss. 142-157.
- ZUMR, J., 1999: Život a dílo Emanuela Chalupného. In: Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha: Filosofía. Ss. 13-22.
- ZOUHAR, J. – PAVLINCOVÁ, H. – GABRIEL, J., 2005: Demokracie je diskuse... Česká filozofie 1918 – 1945. Olomouc: Olomouc.